

Георѓи СТАРДЕЛОВ

ИЗГРЕВОТ НА НОВАТА СЛОВЕНСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА ВО ЕВРОПА

Чујте си словенски народи

Епохалните откритија на Светите браќа Кирил и Методиј имаа пресудно значење за историската судбина на словенскиот род. Тие ги поставија темелите на новата словенска цивилизација.

Исправени пред нивното монументално дело настанато во шеесеттите години на IX век, можеме, заради нивната грандиозна пресвртничка, просветна, културна и цивилизациска мисија во историјата на културата на Европа, тој, деветтиот век, да го наречеме *словенски век*, зашто најзначаен настан што се случи во него, неразделно поврзан со нив, е раѓањето на новата словенска цивилизација – во Европа. Размислувајќи за тој далечен духовен, културен и историски епохален чин, стоиме денес, како и секогаш кога се соочуваме со минатото, пред прашањето како да го мислиме и вреднуваме подвигот на Солунските браќа – создавањето на староцрковнословенскиот јазик и писмо – глаголицата како најсеопфатно јадро на словенската цивилизација, што духовно и без запирање зрачеше „Светила незаодни“ (П. Хр. Илиевски) низ столетијата како живо и животворно дело оттргнато од заборавот на времето и од беспопштедните фурии на исчезнувањето. Има, се разбира, различни пристапи кон минатото, далечно и блиско. Но, дали минатото ги пречекорило границите и ограничувањата на своето време, дали се надминало и преобразило себеси во трансисториски феномен, за тоа секогаш одлучувала само неговата иднина и дали тоа и колку тоа живеело и опстојувало во неа. Борхес во еден свој стих вели: *Во времето ирае само она што не е од време*. А токму такво, трансвременско беше големото дело на Солунските браќа. Генијалниот нивен изум на новото словенско писмо – глаголицата, наречено така зашто буквите – тие мали волшебни и чудесни знаци, тие таинствени *црџи* и *рески* на Црноризец Храбар, тие пиктограми и идеограми, не само што мислат и паметат туку и глаголат, па стануваат видлив јазик, јазик што се гледа. За тоа сведочат чудесните илуминации со кои се запишани, како да се нарисани, познатите словенски глаголичките евангелија. Токму заради тоа современата наука за религијата го сметала и вреднувала христијанството како *религија на иисмојто*, како *служителка на Словојто*, што е почеток на сè, зашто *на иочейокој би зборои би во Бога и Бог би збор*. Затоа и се мислело дека буквите и зборот имаат

божествено потекло. Црноризец Храбар беше уверен дека: Бог им го пратил на Словените Константин-Кирил Филозоф кој им устроил 38 букви. Со нив е запишан и на тој начин станал видлив новиот староцрковнословенски јазик. Така, буквите се преточија во евангелија, станаа писмо, станаа книга, на која, на секоја нејзина страница, е втисната една мисла или сцена од Стариот и Новиот завет. Аверинцев, исто така, сметал дека буквите се вечни и неуништиви. Тоа го потврдува со следниов, мошне индикативен, пример. Кога римски војници спалиле еден книжевник, заедно со неговата книга, и кога неговите ученици ги прашувале што, всушност, виделе, тие одговориле: „Книгата горела, но буквите одлетале“. Буквите, значи на запалената книга се живи, тие не горат, тие се бесмртни, тие се битија со крилја коишто се вознесуваат и летат кон небото. Со овој пример на Аверинцев се откриваше, всушност, општочовечката идеја дека книгата, како што покажуваат сите инквизиции, може да се спали, но Словото (Логосот) запишан во книгата никогаш не гори. Тој, дематеријализиран, заминувал во други непознати светови и сфери, бидејќи духот на буквите, духот на книгата, за разлика од книгата како предмет, е неуништив. Сите знаеме дека кога сме престојувале во кирилometодискиот свет сме гледале и слушале сè исти зборови: *букви, јазик, книги*. Со таквата и толкавата опседнатост од книгата и буквите, можеме да речеме дека, неколку векови пред Гутенберговската галаксија, тукушто создадената словенска цивилизација, се оформи во цивилизација на писмото и книгата. Таа беше симбол на откровението и симбол на трансценденталната тајна. Во рамките на новата европска словенска цивилизација, книгата се глаголеше, се пееше, се гледаше; луѓето бараа спасение во неа, а самата таа, со своите прекрасни илуминации, создавани од врвни калиграфски мајстори, израсна во уметничко дело. Во словенската цивилизација книга пленеше не само со својата мисла, туку и со својата убавина. Беше тоа време кога низ Европа се говореше за Словените дека се народ „*кој невообичајно многу чита и создава книги*“, дека тие во своето време, дење и ноќе, особено во таинствената атмосфера на црквите и манастирите, трагале по скриеното значење на секоја буква, на секој збор, на секој лист во книгата, и така, трагајќи по нив, се проникнувале со Бога. За Словените книгите биле свети, зашто од нив бликале нови, свети и свештени, букви. Од тие нови букви се роди новиот јазик кој бараше свое место под сонцето. Со него молитвите свои словенскиот род почна да ги зборува на ним разбирлив јазик, па така сега можеме да речеме дека, создавањето на новото староцрковнословенско писмо и создавањето на староцрковнословенскиот јазик, значеше историска пресвртница во културната историја на сите словенски народи. Со тој епохален чин Солунските браќа ги поставија темелите врз кои се роди, изникна и се извиши високо меѓу европските цивилизации новата словенска цивилизација со своите знаменити книги, јазик и букви, но и со свои цркви, икони, фрески, литургиска музика. Таа не беше смртна, зашто беше забаштинета во свои букви, во свое писмо, во свои книги, во свој пев кои не умираат. Се знаеше и тогаш дека сè на овој свет е трошно и тлејно, дека државите и големите империи, по нив бројните цивилизации, култури и народи без писмо бесповратно исчезнувале во думаните на времето, а само книгите, буквите и певот останале, бесмртни и вечни.

Трајните и бесмртните пораки на Светите браќа Кирил и Методиј испратени до сите нас, како што тие велеа, до *си словенски народи* (того же *дѣла / слышите, словѣне, си*). Во нив, имено, откриваме согледби, сознанија, идеи, кои, иако се

кажани пред еден милениум и два и половина века, делуваат како да се изречени денес. Во сите нив одекнуваат вистини што се во согласје и со духот на нашето време и со нашата денешна, јазична ситуација поради што Солунските браќа и ги доживуваме како наши современици. Тука ќе го спомнам „Прогласот кон светото евангелие“ што му се препишува на Константин-Кирил Философ, како апологија на тукушто преведеното Четвороевангелие на словенски јазик. Во него е сублимирана и откриена во синтетичен поетски вид сета просветна и просветителска програма на новата словенска цивилизација. А во неа централно место заема идејата за *еднаквоста и рамноправноста на јазиците и народите*, нивната борба против ереста на тријазичниците, идеи што се актуелни и денес. Тие се изразени во мисловно длабоки и поетски прегрантни стихови со познатиот Аристотелов принцип – во малку зборови да се речат многу нешта – односно *В МАЛЪ РЌЧИ, МЪНОГЪ ОУМЪ*. Програмата на словенската цивилизација претставува блескава ода на Словото и моќта негова да ги обединува луѓето и народите:

Слушајте ваму / си словенски народи,
 Слушајте Слово / зашт' од Бога ни дојде.
 Слово е храна / за човечката душа
 Словото крепи и срце и ум. –

зашто кога слушате Слово на туѓ јазик како да слушате *злас од бронзен лонец* и зашто човек што *не разбира слово и беседи мудри*, тој не разбира дека во него, во Словото се таи суштината на Бога – зашто и на почетокот и на крајот е словото Бог, а Бог слово. Прогласот го открива Христос како *свештина на сиот свеш* којшто дошол на земјата да ги собере, сврзе и обедини народите. Затоа и се вели во неговото пространо житие: „Среќни сте, вие Словени што повеќе нема да го слушате евангелското слово на туѓ јазик и народите што се молат на Бога на туѓ и за нив неразбирлив јазик, зашто народите што немаат буквено (книгово) слово се слепи, глуви, неми, боси и голи. Од таа, имено, нова свест се начна кај Браќата нивната непоколеблива борба против тријазичниците, борба што и денес не престанува да биде актуелна. Тоа се гледа и од претсмртната молитва на св. Константин-Кирил во која тој се исповеда пред Бога со следниве зборови: „Боже погуби ја тријазичната ерес... Зошто, о Премудри, ние, твоите бедни слуги, сме сами лишени од твојата убавина, ние кои заради љубовта кон Тебе скитаме по туѓи земји и градови и станавме борци за да ги посрамиме лутите еретици-тријазичниците“? И не само тоа. Таа нивна талкачка судбина по светот со своите благотворни мисии, беше капка во море во споредба со онаа грозоморна сила што се примени потем врз нив и со која се сакаше да се сотре, веќе во самиот зародиш, нивната мисија среде Словените. Тие што со ум, не со меч, се бореа против тријазичниците за да можеше Словенскиот род на својот разбирлив јазик да се моли на Бога, беа затворани, мачени, продавани и жестоко прогонувани. Блаже Конески вака ја раскажува пресметката со великодостојниците што први ја создадоа словенската писменост, при нивниот прогон од Моравија. „Тогаш војниците, вели тој, ги влечеле изгонетите голи по студена крајдунавска магла“; ги допирале мечовите до нивните вратови, а копјата до нивните гради, готови да ги окрвават, за да не умрат само еден пат, но толку пати да сечат смртен ужас колку што пати очекувале удар. Во таа нечовечка пресметка со нив тие беа понижени, а таа груба сила со презир и омраза, како што тоа станува не ретко во историјата, сакала да ја избрише самата помисла словенскиот род да се афирмира како посебен културен субјект“. Но

луѓето што ги создадоа буквите знаеја дека буквите се послани од мечот, а писмото послано од копјето. И тоа Браќата го докажаа уште приживе, на Венецијанскиот диспут. Тогаш кога Константин Кирил пристигна во Венеција на пат за Рим и кога против него се насрчиле бројни епископи, свештеници, црно-рисци, „како врани на сокол“, затоа што се дрзнал да им создаде на Словените нивен јазик и книги на тој јазик па ги превел нив, светите книги и ги учел на нив. Со тоа тој хулел на Бога, зашто светите книги можело да се проповедат само на три јазици: на еврејски, елински и латински. На тоа обвинение Константин-Кирил Филозоф одговорил смирено и премудро на убав поетски и на длабоко филозофски начин, а реторички во прашална форма: „Не врне ли дожд од Бога еднакво врз сите? А сонцето не грее ли исто за сите? Зарем не дишиме воздух сите еднакво? Па тогаш како не се срамите да признаете само три јазици, а за сите други народи сакате да бидат слепи и глуви? Кажете ми дали Бога го сметате толку бессилен што да не може да го даде тоа, или толку завидлив што да нејќе?“ Така, отфрлајќи го сфаќањето на тријазичниците и идејата за привилегирани јазици, потем борејќи се за еднаквост на сите народи и за рамноправноста на сите јазици, Браќата во своите житија, хомилиии, оди и молитви, речиси повеќе од еден милениум ги испревариле денешните принципи на европската јазична ситуација за рамноправноста на сите јазици во денешната, кирилометодиевски профилирана јазична европска заедница на рамноправни народи и јазици во која нема големи и мали, супериорни и инфериорни јазици, туку сите тие се со ист статус и со иста важност и валидност.

Ете затоа кога за сето време зборував за нив, за светите Браќа Кирил и Методиј, гледав во нив како наши европски современици.

Уште во својот зародиш, но и потоа како реализиран проект, делото на Солунските браќа имаше општословенски карактер. Тоа подеднакво им припаѓа на сите словенски народи. Па, сепак – како што убаво истакнува познатиот македонски проучувач, акад. Петар Хр. Илиевски, кој целиот свој живот го посвети на истражувањето на нивната епоха – нивното неповторливо дело е двократно повеќе поврзано со Македонија и Бугарија. Прво, пишува тој, со тоа што за основа на богослужбениот староцрковнословенски јазик, е земен говорот на македонските Словени од Солунско, и, второ, што по поразот на нивната мисија во Моравија, нивните, рамни на нив, ученици од рангот на Светите Климент, Наум, Константин Преславски и другите, не само што го продолжија, ами и го реализираа делото на своите учители во Охридскиот и Преславскиот книжевен центар.

ЕДЕН НАРОД, РАЗБИРАЈКИ, ПОЧНУВА ДА ПЕЕ

Сега сме во 855-та година (6363), или некаде во 862/863-та (6371/6372)¹ кога е создадена првата словенска азбука – глаголицата со која Константин-Кирил ги создаде 38 букви на прва азбука на Словените глаголицата, *ѵисменки* со/низ кои се формулира едно ново *ѵисмо*, меѓу трите дотогаш признати писма. На тоа ново писмо веќе може да се види и да се чуе, напишан и прочитан, еден нов јазик, старословенскиот или старомакедонскиот², меѓу трите дотогаш официјално признати јазици: хебрејскиот, грчкиот и латинскиот. Европа ќе треба да почека уште речиси пет столетија за Данте да почне да пее и пишува на првиот европски национален јазик, италијанскиот! Тоа е, несомнено, светско-историски пронајдок! Тоа е грандиозно откритие што го овозможи најголемиот скок на словенскиот род: од царството на мрак и неукоост тој род да стапи во царството на една лачна и збороозарена светлина; од една небиднина во една дабиднина!

Сега сме на почетокот на една нова, наша книга во која и со која *еден народ, разбирајќи, ѵочнува да ѵее*; почнува да го разбира она што го слуша; почнува, она што го слуша и разбира, да го чита и пишува. Со еден збор, сега сме во времето кога се создадени *наши* словенски букви, во кои се заклучени *наши* словенски зборови, кога се калиграфираат *наши* словенски книги, кога се ставаат темелите на *наша* словенска книжевност. А сето тоа вкупом се збиднува, синхронски наеднаш, во еден единствен временски час, кој, според едни траел осум години, според други само осум месеци.³ Тие славни години, или дури месеци, нè втемелиле како словенски народ кој почнува да гради свој словенски јазик и на тој јазик своја словенска литература и култура т.е. кој почнува да создава од себе свое битие. На тој начин, светот на буквите, на јазикот и книгата, како еден единствен свет, израсна за сите Словени во свет во кој, од една страна, се откриваме и препознаваме, свет во кој го идентифицираме своето сопствено словенско битие, својата сопствена автохтона словенска егзистенција/есенција, а, од друга, свет кој

¹ Постои еден единствен документ за кој знае славистичката наука и во кој точно се определува годината кога свв. Кирил и Методиј ја создале првата словенска азбука – глаголицата и кога ги превеле светите богослужни книги од грчки на старословенски, или старомакедонски, т.е. на јазикот што го зборувале македонските Словени од Солунско. Тоа е мала по обем, а толку голема по своето значење статија на Црноризец Храбар „За буквите“. Во неа, имено, се наведува дека тоа било во 6363 година од создавањето на светот.

А, која, е таа година во новата ера?

Едни кои сметаат со коефициентот 5508, според т.н. византиско мерење на времето, сметаат дека годината 6363 одговара на 855 година од н.е. Други, пак, кои сметаат со коефициентот 5500, според т.н. александриско броење на времето, сметаат дека годината 6363 одговара на 863 година, кога се случува Моравската мисија. Од тоа во славистичката наука се извлекуваат две дивергентни гледишта. Првото дека азбуката и преводите биле готови веќе во 855 година во функција на Брегалничката мисија, осум години пред Моравската, со аргументација дека таква една тешка и обемна работа не можела да се заврши за толку кратко време колку што поминало од молбата на Ростислав до Михаил III да им испрати византискиот император свои мисионери.

² Според мислењето на истакнатиот француски славист Андре Вајан („Manuel du vieux slave“, Paris, 1948, p. 13), *старомакедонскиот* (vieux macédonien) е најстариот дијалект на старословенскиот јазик. За Вајан: „Le vieux slave est d'abord du vieux macédonien“.

³ Слободна стилска варијација на годините или месеците со оглед на белешката 1.

не воспостави и определи како словенски народ, како литература и култура меѓу народите, литературите и културите на светот.

А пред тоа, пред појавата на својата азбука и својата книга, ние сме биле, како велат Германците, *Niemandslanđ des Nichts*, едно неуко, непросветено племе што се населувало покрај нашите историски реки: Вардар, Брегалница и Црна, во еден, дури покасно ќе сфатиме, рајски свет, на почвата на тогаш најмоќната држава, Античка Македонија, на тогаш најкултурната светска заедница, Елада, на тогаш најсвирепата, најраскошната и најорганизираната светска држава, Византија. Повеќе од три столетија сме талкале, барајќи се себеси на овие исти простори на кои сме денес, живејќи во духовен мрак и незнаење среде овие најголеми светски цивилизации: старомакедонската, античката, римската и византиската. Од сите по нешто сме зеле: од големата македонска империја името, од антиката смислата за убавото, од Рим правото, од Византија и преку неа верата и смислата за созерцание. Големiot пресврт што се случи во средината на деветтиот век и што го презедоа Солунските браќа со своите ученици, беше од пресудно значење за опстанокот на сиот словенски род. Зашто: народите, јазиците, нивната книжевност и култура воопшто, дури со писмото и единствено со него и низ него успеваа да го сочуваат својот опстој, единствено низ писмото успеваа да се сочуваат од изгубувањето во лавиринтите на историјата и од фуриите на исчезнувањето, особено ако живееле, како ние, под доминација на големи јазици, писма, култури и цивилизации. А, познато е – народите што немале свое писмо бесповратно исчезнале во думаните на времето. Нашето писмо, јазик и книга, како трајно сведоштво дека сме постоеле, живееле и создавале во просторот и во времето, го откриваа постоечкото, го објавуваа неговото настанување и опстојување, трајно и неразделно поврзувајќи ги нашите поколенија и нашите столетија во единствена целина. Во нашиов случај, со писмото, јазикот и книгата како една органска целина, изнуркавме од темните длабочини на непостоењето (или од небиднината) и се појавивме на виделината на духовната егзистенција како опстој (или во дабиднина). Писмото, јазикот, книжевноста, уметноста и културата воопшто, стануваа за сите нас Словени *spiritus loci* во кое се отелотворуваше она Емпедоклово *Едно како Сè*: јазикот, писмото и книгата – како неразделна целина.

Сега сме на почетокот на своето духовно постоење или во него. Затоа, токму на/во него, чувствуваме и на почетокот на овој вовед, дека основната смисла и основната суштина на нашето трагање по раѓањето на наша книга и писмо, е во тоа – она што толку долго ни било скриено да го откриеме и протолкуваме како наша смисла, односно како наша суштина, уверени, како некогаш првите антички космогониски филозофи (Хераклит, на пример), дека *суштината и ѝочетокој*, *ѝочетокој* и *ѝошкелто*, *ѝошкелто* и *суштината*, односно дека *ѝочетокој*, *ѝошкелто* и *суштината* одат секогаш заедно, дека се Едно, или, како што пишуваше Еуген Финк, *ѝочетокој на ѝолкувањето е секогаш ѝолкување на ѝочетокој*. Освен тоа, почетокот секогаш се изедначувал со изворот. Почетокот и изворот се едно и исто, зашто она што е изворно, а тоа во нашиот случај е зборот (логосот), односно јазикот, писмото и книжевноста, тоа е постојано на изворот, односно изворно, нешто што постојано извира, и некогаш, и денес, и утре, и секогаш. Во таа смисла во книжевноста, како и во уметноста воопшто, постои само сегашно време. Во нив минатото и идното време се секогаш само сегашно време,

дотолку повеќе што суштествената карактеристика на старословенскоцрквната книжевност воопшто и посебно онаа создавана на почвата на Македонија, беше во тоа што таа не се читаше, од непросветените и уште неописменетите во својата азбука, маси, туку се слушаше пред множеството луѓе собрани на литургија по црквите и манастирите. Книжевноста се проповедаше од амвонот на Храмот. Отаде тој нејзин белег на торжественост. Таа книжевност во буквална смисла е народна книжевност, а писателот народен духовник, мисионер и проповедник. Нејзина базична функција, која тогашниот писател не смеел да ја изневери, е цврсто да се држи за евангелската вистина и само неа да ја толкува и интерпретира. Таквата книжевност, книжевност за слушање, со сето она за кое таа го раскажува и соопштува на таков непосреден начин што нејзините слушатели да почувствуваат дека библиските настани се случуваат пред нивни очи, а приказот да е толку реалистичен што да е просто очигледен. Писателот проповедник на ова време е посредник, некој вид мост меѓу верата и луѓето. Литературата е исцело обземена од народот, таа го раскажува она што е веќе кажано и раскажано во Библијата. Затоа е старата средновековна книжевност црквена, не само заради тоа што се одвива, што се остварува во црквите, туку и затоа што единствено нејзе ѝ служи. Црквите и храмовите беа нејзини библиотеки и надвор од нив нема книга. А штом нема друга книга нема ни друга книжевност. Слично е и со живописот и со сето средновековно сликарство. Тоа живее единствено во црквите. Црквите се тогаш единствени сликарски галерии.

Мислејќи секогаш на настанувањето на словенскиот збор, на својот словенски јазик и на својата словенска книга и книжевност, сега, имајќи го сето тоа предвид, можам да речам и поинаку, велејќи го, сепак, истото: не е само почетокот извор и изворот почеток, туку почетокот е и темел, а темелот почеток, т.е. дека почетокот е темел на што почнува да се гради. Така било некогаш, но така е и секогаш. Ние сме почнале со зборот (на почетокот, навистина, би зборот), но тоа е така, а така е тоа секогаш кога се крева нова градба на духот со зборот и врз зборот. Зборот бил за нас, бил некогаш и останува засекогаш, прозорец низ кој го гледаме и мислиме светот и себеси во светот.

Зборот кој изразува сè и според кој и постои сè, е извор, темел и почеток на сè во сè, но не како нешто што само било, како нешто дамнобило, не како нешто еднаш создадено туку и како нешто што трајно се самосоздава, самосоздавајќи нè како народ на тој збор, но и како збор на тој народ. Таа сила на зборот да биде битие над битијата, излегува од него самиот, зашто во битието на зборот се содржи она што Хегел го наречува *Widerspruch des Seins*. Тој вечен судир во битието на зборот ја открива неговата дијалектика, дијалектиката на неговото самодвижење. Поради тоа зборот е секогаш нов и кога е стар и кога ни доаѓа од дамнина. Познато е дека еден и ист збор има секогаш, и ново и друго значење и зрачење, кај друг писател. Тој ист збор во однос со други зборови, изразува друга суштина, или друго именување, зашто *да-се-биде* тоа значи *да-се-биде-именуван*, т.е. *да-се-биде-изразен*, *ш.е.* да се влезе во буква/книга, да се стане енигма со значење како во играта „На буква, на буква...“, зашто она што не е во буква/книга, она што не е заклучено во неа, нема тајна, т.е. нема смисла; тоа не е изразено; значи, тоа не постои, или постои, но сè уште не е изразено; значи, го нема во книга, или само

може да се претпостави дека може да го има и дека може да биде. Кога нештото нема свое име, кога не влегло во буква/книга, кога, значи, не е збор, или не е во зборот, него го нема, тоа е Niemandland des Nichts, што ја има дури откако е именувана и изразена, откако е ставена во збор, т.е. озборена. И ако тоа се однесува на човекот, дотолку повеќе тоа се однесува на еден народ, кој е можен и овозможен како народ дури со своето писмо, односно со својот јазик изразен во писмото, зашто јазик може да имаме и да го изгубиме ако не е заклучен во букви/книги.

Смислата, значи, на овој вовед во македонската книжевност и јазик е во тоа да покренеме повеќе прашања за нивниот почеток и, потем, за севкупниот нивен милениумски развој, кој е мошне близок, понекогаш дури и идентичен со развојот на литературите на сите балкански словенски народи, но кој, несомнено, има и своја сопствена логика. Се разбира, ние секогаш имаме предвид дека значајни и важни се само оние прашања кои покренуваат и возобновуваат нови прашања, во духот на познатото становиште на Морис Бланшо, според кое „вистинскиот одговор го има своето потекло во самото прашање“.

Создавајќи го својот словенски јазик, своето словенско писмо и својата словенска книжевност, секој еден од словенските народи, станувал егзистенција/есенција и се воведувал во постоењето. Изразувајќи се во овие три медиуми како една единствена целина, ние Словените се втемелувавме самите себеси. На тој начин со секој нов збор вметнат во буква, со секоја нова градба обликувана во црква, со секој тон изразен во нотен запис; зборувајќи, значи, дотогаш незборувани нешта; гледајќи дотогаш невидени и несогледливи битија и слушајќи дотогаш неслушнати гласови, се здобивавме со најголемата придобивка на секој народ – со свеста дека трае создавајќи и дека само создавајќи трае. Нашиот почеток веќе го изразува *создавањето* на нашата историја и на нашата култура. Тој почеток почна со новите букви да обликува во една единствена книга на создавањето. Така, сега сите ние Словените чувствуваме и разбираме дека писмото, јазикот, митот, уметноста во разните нејзини видови, биле темел на кои сме втемелени во смисла на Хајдегер: *Der Satz vom Grund ist der Grundzatz aller Grundzätze*.